

**INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DUO, OLQISH VA QARG‘ISH
BIRLIKLARINING KONTEKSTUAL QO‘LLANISHI**

Saidqulova Shahzoda Abdivali qizi

Annotatsiya: Mazkur tezis ingliz va o‘zbek tillarida duo, olqish va qarg‘ish birliklarining semantik-pragmatik xususiyatlari hamda ularning turli nutqiy kontekstlarda qo‘llanishini qiyosiy jihatdan o‘rganishga bag‘ishlangan. Duo, olqish va qarg‘ish birliklari xalqning milliy-madaniy qadriyatlari, diniy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari va kommunikativ me‘yorlarini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy birliklar hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: duo, olqish, qarg‘ish, lingvomadaniyat, pragmatika, kontekst, ekspressiv birlik, kommunikativ funksiya, ingliz tili, o‘zbek tili.

Kirish

Til faqat axborot almashish vositasi bo‘lib qolmay, xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlarini ham ifodalaydi. Ayniqsa, duo, olqish va qarg‘ish kabi ekspressiv birliklarda til va madaniyatning o‘zaro munosabati yaqqol namoyon bo‘ladi. Bunday birliklar oddiy nominativ ma’no bilan cheklanmay, so‘zlovchining istagi, munosabati, bahosi, hissiy holati va kommunikativ niyatini ham ifodalaydi.

O‘zbek tilida duo, olqish va qarg‘ishlar xalq og‘zaki ijodi, kundalik muloqot, badiiy adabiyot hamda diniy-ma’rifiy diskursda keng uchraydi. Masalan, “Umringiz uzoq bo‘lsin”, “Ishingizga rivoj bersin”, “Baxtingiz ochilsin” kabi birliklarda ezgu tilak va ijobiy munosabat ifodalansa, “Ko‘zingiz ochilsin”, “Boshingiz omon bo‘lsin” kabi birliklarda ham vaziyatga qarab istak, ogohlantirish yoki kinoyaviy munosabat yuzaga kelishi mumkin. Qarg‘ish birliklari esa odatda salbiy baho, norozilik, ranjish yoki kuchli emotsional munosabatni ifodalaydi.

Ingliz tilida ham blessing, good wish va curse mazmunidagi birliklar mavjud. Biroq ularning shakliy va pragmatik xususiyatlari o‘zbek tilidagidan ayrim jihatlari bilan farq qiladi. Masalan, “God bless you”, “Bless you”, “May you be happy” kabi birliklar turli vaziyatlarda duo, minnatdorlik, yaxshi tilak yoki ijtimoiy odob formulasi sifatida ishlatilishi mumkin. “Damn you” kabi birlik esa kontekstga qarab qarg‘ish, norozilik yoki kuchli emotsional reaksiya vazifasini bajaradi.

Shu sababli duo, olqish va qarg‘ish birliklarini faqat lug‘aviy ma’no asosida emas, balki ularning nutqiy vaziyati, adresati, kommunikativ maqsadi va madaniy konteksti bilan birgalikda o‘rganish muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, semantik, pragmatik, lingvomadaniy va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Tahlilning asosiy birligi sifatida duo, olqish va qarg‘ish mazmunini ifodalovchi frazeologik, paremiologik va erkin sintaktik birliklar olinadi.

Birliklarni tahlil qilishda quyidagi mezonlar asos qilib olinadi:

- semantik mazmun;
- kommunikativ maqsad;
- emotsional-ekspressivlik;
- adresat va adresant munosabati;
- nutq vaziyati;
- diniy-madaniy komponent;
- bevosita yoki ko‘chma qo‘llanish;
- ijobiy yoki salbiy baholash.

Duo, olqish va qarg‘ish birliklarining semantik-pragmatik xususiyatlari

Duo birliklari, avvalo, ezgu istak, himoya, yaxshilik tilash va ruhiy qo'llab-quvvatlash ma'nolarini anglatadi. O'zbek tilida "Xudo asrasin", "Umringiz uzoq bo'lsin", "Alloh rozi bo'lsin" kabi birliklar diniy va milliy-madaniy komponentlarning kuchliligi bilan ajralib turadi.

Ingliz tilida "God bless you", "May God protect you", "May you be happy" singari birliklar shunga yaqin kommunikativ vazifani bajarishi mumkin. Biroq "God bless you" birikmasining qo'llanish sohasi keng bo'lib, ayrim kontekstlarda diniy duo sifatida, ayrim vaziyatlarda esa ijtimoiy odob yoki minnatdorlik formulasi sifatida namoyon bo'ladi.

Olqish duo bilan semantik jihatdan yaqin bo'lsa-da, uning asosiy funksiyasi biror shaxsning xatti-harakatini, fazilatini yoki erishgan natijasini ijobiy baholash va unga ezgu tilak bildirishdan iborat. O'zbek tilida "Barakalla!", "Ofarin!", "Umringizdan baraka toping!" kabi birliklar olqishning turli ko'rinishlarini tashkil etadi.

Qarg'ish birliklarida esa salbiy emotsiya, norozilik, ranjish yoki yomon oqibat tilash mazmuni ustunlik qiladi. O'zbek tilidagi "La'nati!", "Qursin!", "Boshiga balo kelsin!" kabi birliklarning pragmatik kuchi vaziyat va so'zlovchining emotsional holatiga bog'liq. Ingliz tilida "Damn you!", "May you regret it" kabi shakllar salbiy munosabatni ifodalashi mumkin.

Birlik turi	O'zbek tilidagi namunalar	Ingliz tilidagi namunalar	Asosiy kommunikativ funksiya	Ekspressivlik
Duo	"Xudo asrasin"	"God bless you"	Ezgu tilak, himoya so'rash	Yuqori

Birlik turi	O‘zbek tilidagi namunalar	Ingliz tilidagi namunalar	Asosiy kommunikativ funksiya	Ekspressivlik
Duo	“Umringiz uzoq bo‘lsin”	“May you live a long life”	Uzoq umr tilash	O‘rta-yuqori
Olqish	“Barakalla!”	“Well done!”	Ijobiy baholash	Yuqori
Olqish	“Ofarin!”	“Excellent!”	Muvaffaqiyatni e’tirof etish	Yuqori
Ezgu tilak	“Baxtli bo‘ling”	“May you be happy”	Yaxshi kelajak tilash	O‘rta
Qarg‘ish	“Qursin!”	“Damn it!”	Norozilik/emotsional reaksiya	Yuqori
Qarg‘ish	“La’nati!”	“Damn you!”	Salbiy baho	Juda yuqori
Qarg‘ish	“Boshiga balo kelsin”	“May misfortune befall him/her”	Salbiy oqibat tilash	Yuqori

1-jadval. Ingliz va o‘zbek tillarida duo, olqish va qarg‘ish birliklarining qiyosiy xususiyatlari

Jadvaldan ko‘rinadiki, ingliz va o‘zbek tillarida mazkur birliklarning umumiy pragmatik funksiyalari o‘xshash. Farq, asosan, ularning lingvomadaniy mazmuni, diniy komponenti va muayyan nutq vaziyatlaridagi qo‘llanish chastotasida namoyon bo‘ladi.

Kontekstning duo, olqish va qarg‘ish birliklari ma’nosiga ta’siri

Duo, olqish va qarg‘ish birliklarining muhim xususiyatlaridan biri ularning kontekstga yuqori darajada bog‘liqligidir. Bir xil til birligi turli vaziyatlarda turlicha pragmatik ma’no kasb etishi mumkin.

Masalan, “Barakalla!” o‘zbek tilida o‘quvchining to‘g‘ri javobidan keyin aytilsa, chinakam olqish ma’nosini bildiradi. Ammo kinoyaviy ohangda ishlatilganda ushbu birlik tashqi shaklan ijobiy bo‘lsa-da, salbiy bahoni ifodalashi mumkin.

Xuddi shuningdek, “Bless you” ingliz tilida aksirishdan keyin aytilganda odatiy ijtimoiy formula vazifasini bajaradi. Diniy kontekstda esa u duo mazmuniga ega bo‘lishi mumkin. Demak, birlikning lug‘aviy shakli uning yakuniy kommunikativ ma’nosini har doim ham to‘liq belgilamaydi.

Birlik	Neytral kontekst	Emotsional kontekst	Kinoyaviy kontekst	Asosiy natija
“Barakalla!”	Haqiqiy maqtov	Kuchli olqish	Teskari/kinoyaviy baho	Kontekstga bog‘liq
“Bless you”	Ijtimoiy formula	Samimiy tilak	Ayrim vaziyatlarda kinoya	Kontekstga bog‘liq
“Xudo asrasin”	Himoya tilagi	Qo‘rquv yoki xavotir	—	Duo/reaksiya
“Well done!”	Muvaffaqiyatni e’tirof etish	Kuchli maqtov	Kinoya	Pragmatik jihatdan o‘zgaruvchan

Birlik	Neytral kontekst	Emotsional kontekst	Kinoyaviy kontekst	Asosiy natija
“Qursin!”	Yengil norozilik	Kuchli ranjish	Kinoyaviy ishlatilishi mumkin	Qarg‘ish/emotsional reaksiya
“Damn it!”	Norozilik	Kuchli emotsiya	—	Qarg‘ish/emotsional reaksiya

2-jadval. Kontekstga ko‘ra pragmatik ma’noning o‘zgarishi

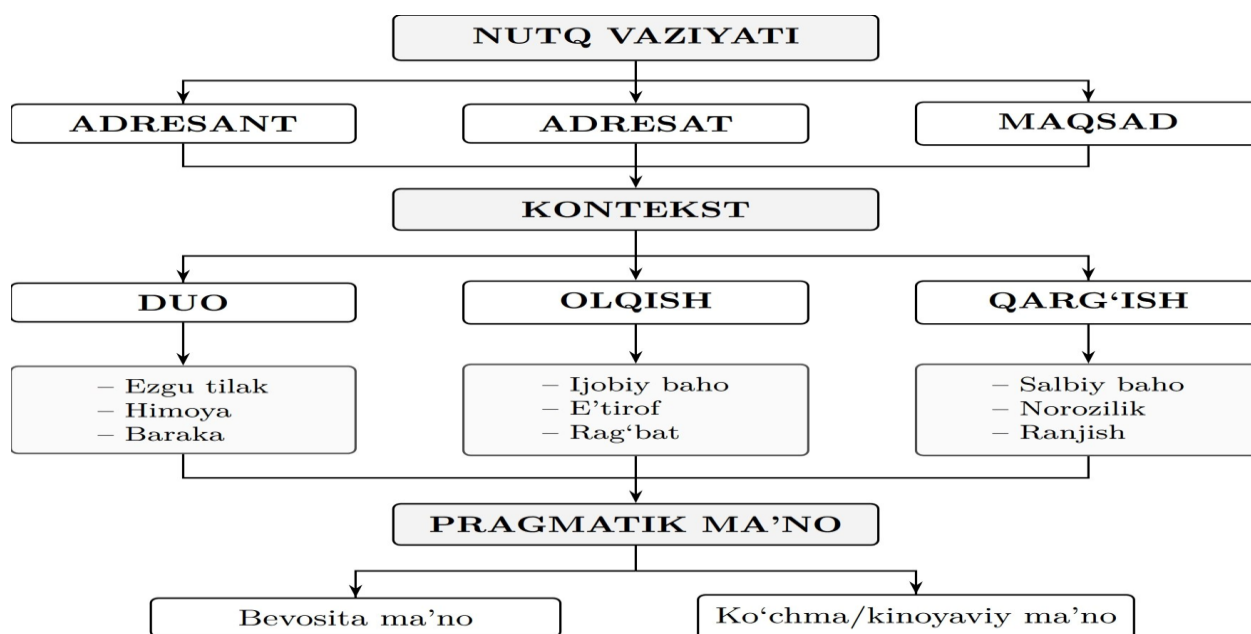
Lingvomadaniy tafovutlar

O‘zbek tilidagi duo va olqish birliklarining katta qismi milliy-diniy dunyoqarash bilan chambarchas bog‘langan. “Alloh rozi bo‘lsin”, “Xudo yorlaqasin”, “Umringizdan baraka toping” kabi birliklarda diniy e’tiqod, kattalarga hurmat va ezgu tilak bildirish an’anasi aks etadi.

Ingliz tilida diniy mazmundagi birliklar mavjud bo‘lsa-da, ularning qo‘llanishi nutq janri, vaziyat va so‘zlovchining individual uslubiga ko‘ra sezilarli darajada o‘zgarishi mumkin. Ayniqsa, zamonaviy kundalik ingliz tilida ayrim diniy birliklar o‘zining dastlabki diniy semantikasidan tashqari, ijtimoiy-pragmatik funksiyani ham bajaradi.

Qarg‘ishlarda ham madaniy tafovut kuzatiladi. O‘zbek nutq madaniyatida bevosita shaxsga qaratilgan qattiq qarg‘ishlar ko‘pincha ijtimoiy jihatdan nomaqbul yoki keskin nutq shakli sifatida qabul qilinadi. Ingliz tilida esa ayrim curse expressions kundalik norasmiy muloqotda emotsional undov sifatida ham ishlatilishi mumkin. Bunda birlikning real ma’nosi uning lug‘aviy mazmunidan ko‘ra, nutq vaziyati va intonatsiyasiga ko‘proq bog‘liq bo‘ladi.

1-diagramma. Duo, olqish va qarg'ish birliklarining kontekstual-pragmatik modeli

Mazkur model shuni ko'rsatadiki, duo, olqish va qarg'ish birliklarining kommunikativ mazmuni faqat leksik tarkib orqali emas, balki adresant, adresat, vaziyat, kommunikativ maqsad va intonatsiya kabi omillarning o'zaro ta'siri orqali shakllanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari

Ingliz va o'zbek tillaridagi duo, olqish va qarg'ish birliklarini qiyoslash quyidagi asosiy natijalarni ko'rsatadi:

Birinchidan, ikki tilda ham ushbu birliklar ekspressiv-pragmatik vosita sifatida faol qo'llanadi.

Ikkinchidan, duo va olqish birliklari ko'pincha ijobiy ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ular minnatdorlik, hurmat, qo'llab-quvvatlash va ezgu tilakni ifodalashi mumkin.

Uchinchidan, qarg‘ish birliklari salbiy baho va kuchli emotsional munosabatni ifodalash bilan birga, ayrim hollarda oddiy emotsional undov funksiyasini ham bajaradi.

To‘rtinchidan, kontekst mazkur birliklarning yakuniy pragmatik mazmunini aniqlashda muhim omildir. Ayniqsa, olqish va qarg‘ish birliklari kinoya, hazil yoki kuchli emotsiya ta’sirida o‘zining dastlabki ma’nosidan farqli funksiyani bajarishi mumkin.

Beshinchidan, o‘zbek tilidagi duo birliklarida diniy-madaniy komponent nisbatan yaqqol ifodalansa, ingliz tilidagi ayrim o‘xshash birliklar kundalik ijtimoiy-kommunikativ formulaga aylangan bo‘lishi mumkin.

Xulosa

Ingliz va o‘zbek tillarida duo, olqish va qarg‘ish birliklari tilning ekspressiv hamda pragmatik imkoniyatlarini namoyon qiluvchi muhim birliklardan biridir. Ular orqali so‘zlovchi nafaqat muayyan istak yoki bahoni ifodalaydi, balki adresatga bo‘lgan munosabatini, hissiy holatini va kommunikativ maqsadini ham bildiradi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, mazkur birliklarning universal jihati ularning insonlararo munosabatni ifodalashga xizmat qilishida namoyon bo‘lsa, milliy o‘ziga xosligi ularning obrazli tarkibi, diniy-madaniy komponenti va nutqiy vaziyatga moslashishida ko‘rinadi. Shu sababli duo, olqish va qarg‘ish birliklarini tarjima qilishda ularning faqat lug‘aviy ekvivalentini emas, balki pragmatik va lingvomadaniy mazmunini ham hisobga olish zarur.

Kelgusidagi tadqiqotlarda ingliz va o‘zbek badiiy adabiyoti, zamonaviy media matnlari hamda og‘zaki nutq korpuslari asosida ushbu birliklarning real qo‘llanish chastotasi, gender va yosh omili, kommunikativ vaziyatlar hamda tarjima transformatsiyalarini statistik jihatdan tadqiq etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford University Press.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some universals in language usage. Cambridge University Press.
3. Cruse, D. A. (2011). Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics (3rd ed.). Oxford University Press.
4. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. In The Linguistic Society of Korea (Ed.), Linguistics in the morning calm (pp. 111–137). Hanshin Publishing.
5. Lakoff, G. (1973). The logic of politeness; or, minding your p's and q's. Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 292–305.
6. Searle, J. R. (1969). Speech acts: An essay in the philosophy of language. Cambridge University Press.
7. Wierzbicka, A. (1991). Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction. Mouton de Gruyter.
8. Yusupov, O. Q. (2019). Tilshunoslik asoslari. Toshkent.

